

מקורות

□ אברהם שטאל, מקורות ללימוד התרבות של יהודי המזרח, חלק ב – משפחה, ספר ב – בעל ואשה, ירושלים תשמ"ו, בהוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, משרד החינוך והתרבות, 216 עמודים.
כרך נוסף מחיבור מקיף, הכולל מקורות ללימוד חיי החברה והתרבות של יהודי-המזרח. לפנינו הספר השני על המשפחה, והנושאים הנדונים בו הם: קירבה וריחוק בין בני הזוג, מעמד הבעל והאשה במשפחה, חלוקת התפקידים בתוכה, תכונות הבעל והאשה, יחסים בין בנייהם ומוחץ לנשואין, גישות בתחום המין והדרכה מינית. החיבור כולל מקורות מגוונים בכמה לשונות: ספרות לסוגיה (רבנית, עממית, חדשה), מקורות היסטוריים, מחקרים וסקרים סוציולוגיים. המקורות מוערים ומלווים מבואות והסברים. בספר רשימה מגוונת של ספרות.

מחקרים וקבצים

□ מינה רוזן, בנימין אבנודאנה – נודדיו והרפתקאותיו באיטליה ובלובאנט, תל-אביב תשמ"ה, בהוצאת אוניברסיטת תל-אביב, בית-הספר למדעי היהדות ע"ש ח' רוזנברג, 113 עמודים.

סיפורו של אנוס, שנולד בליון (1588), עבר לונציה וממנה ללבאנט: בה עשה בחלב, בטריפולי, בצידון ובעכו. הוא ידע שבע שפות ושימש מתורגמן, נראה ששלח ידו גם בעסקים. הסתכסך עם הפראנציסקאנים בארץ-ישראל בענייני כספים וסופו שביקש לשוב לנצרות ולארצות הנוצרים. סיפור-חיים זה של אנוס, שלא היה מנהיג ולא אינטלקטואל, עשוי ללמד על כף-הקלע שאנוסים מסוגו היו נתונים בה בזמנו, בחיי המעשה ובתחום הדתי. הספר כולל תרגום פרקים מכרוניקה פראנציסקאנית המשמשת מקור עיקרי לתולדות חייו של אבנודאנה.
□ יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה – היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה, תל-אביב תשמ"ה, הוצאת 'מורשת', 407 עמודים.

הספר דן במבנה הקהילה היהודית ובמוסדותיה ברומניה בשנות 1919-1941: המבנה המשפטי, ארגונים על-קהילתיים, ארגון הקהילה, הרבנות והמוסדות הדתיים, מערכת החינוך, הסעד והבריאות והמעמד הכלכלי. הפרקים האחרונים דנים בקהילה האורתודוקסית ובקהילה הספרדית בבוקארשט וביחסים בין שתי העדות ברומניה (הפרק על הספרדים יצא לאור בנפרד בתשמ"ג). היהודים הספרדים מנו בתקופה זו, לפי אומדנים שונים, בין 10 ל-20 אלף נפש, או 1.25-2.5 אחוזים מכלל יהודי רומניה.

□ יהודה אמיר, שלמה שרן, רחל בן-ארי (עורכים), אינטגרציה בחינוך, תל-אביב תשמ"ה, הוצאת עם עובד, 267 עמודים.

11 מאמרים על האינטגרציה בחינוך, העוסקים בבעיה מהבטים של: הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה, האנתרופולוגיה ועוד. 8 מהמאמרים עוסקים במפגש הבין-עדתי בחינוך, לרבות מאמר המשווה את העיורב העדתי בישראל עם זה שבארצות-הברית. בין המחברים מטובי חוקרי החינוך והחברה בארץ. ספר העוסק באחת הבעיות היסודיות בישראל.

□ מאיר בניהו (עורך), ספר זכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, הראשון לציון הרב הראשי לישראל, כרכים ד-ו, ירושלים תשמ"ה, בית ההוצאה של 'יד הרב נסים', שעז + שה + תטז עמודים.

כרכים אלו משלימים מפעל זיכרון נרחב בהיקפו ומגוון בענייניו והרכב משתתפו.

בכרך הרביעי שני תחומים: קבלת הארץ, תעודות על קהילות ואישים. משתתפים: מ' בניהו (3 מאמרים), י' אביבי, מ"א ראבילו, ש' שפיצר, ר' בונפיל, א' גרוס, ש"ר טואף; י' דסברג, א' בשן, א' שישא הלוי, מ' דייוויס, א' בן-יעקב. הכרך החמישי עניינו: שירה, פיוט ושירי קינה, וכו': על תפילת הקבע בארץ-ישראל הקדומה – ע' פליישר; על שירת הקודש לר"י הלוי – א' חזן; שירים חדשים לר"י נג'ארה – א' מירסקי; שירים חדשים לר"ש שבזי

— י' רצהבי; שירת ר"א סדבון — א' חזן, קינות לר"י בן ששת אבן לטימי — ד' ירדן; ועוד. הכרך השישי — מעמדות ומושבות — מאת מ' בניהו, מברר מקור האיסור ליציאת הבנים אחרי מיטת אביהם, ומנהגי אבלות שונים המתקשרים אליו.

עזר

□ אמנון נצר, אוצר כתבי היד של יהודי פרס במכון בן-צבי, ירושלים תשמ"ו, הוצאת מכון בן-צבי, 234 + טז עמודים.

תיאור מפורט של יותר מ-300 כתבי-יד שנכתבו או הועתקו בידי יהודים פרסים והם האוסף הגדול בסוגו בעולם. התיאור כולל עזרים רבים: פתיחות וסיומים של כל פריט, וכן מפתחות של התחלות השירים ללשונותיהם, המשוררים ללשונותיהם, החיבורים והעניינים ללשונותיהם, מקומות שבהם הועתקו כתבי-היד ועוד. הספר פותח במבוא מקיף על מצב המחקר ועל סוגי היצירה של יהודי פרס, שהצטיינו במיוחד בתחום השירה, וציון המשוררים הבולטים בתוכם. הספר מלווה לחות של כתבי-יד ושל איורים להם.

□ אברהם שטאל, יהדות המזרח — ספרים, חומר חזותי ואורקולי, מהדורה מורחבת, ירושלים תשמ"ו, יוצא לאור על-ידי מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות בשיתוף משרד החינוך והתרבות המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח ובית-הספר לעובדי הוראה בכירים, 152 עמודים.

מדריך שימושי המיועד לעוסקים בחינוך ובתרבות והמכוון למקורות עבריים זמינים, הניתנים להשגה ולשימוש בנקל. המדריך מחולק ל-20 פרקים רגיונאליים וכל פרק כולל מקורות בהיסטוריה, ספרות יפה, זכרונות, תפילה ודרשות, הווי ומנהגים, לשון, מוסיקה, פולקלור ועוד. פרקי הספר וכן המבוא ודברי הסיכום מכילים הערות דיдаקטיות ועצות מעשיות לרוב. זו מהדורה מורחבת של המדריך, שיצא לראשונה בתשכ"ט ומאז המחבר חזר ומעדכנו ומרחיבו ממהדורה למהדורה. כלי עזר חיוני לכל העוסק בתחום זה.

□ הגנה יהודית בארצות המזרח — רב-שיח שלישי: ההעפלה וההגנה במצרים, אפעל שבט תשמ"ו, הוצאת יד טבנקין, המכון לחקר התנועה הציונית והחלוצית בארצות המזרח והמכון לחקר כוח המגן, 106 עמודים.

27 המשתתפים ברב-שיח מגוללים תמונה מאלפת מפעילות ארגון ההגנה, ההעפלה ותנועות-הנוער החלוציות במצרים. פרשיות אלו טרם זכו למחקר ולתיאור ראויים, והעדויות שלפנינו מקנות תמונה שונה בחלקיה מזו המקובלת, כגון חלקם של יהודי המקום בפעילויות אלו. הדברים מעניינים לעצמם, וראוי שיעוררו חוקרים וסופרים לגולל פרשיות אלו במלואן. רבי-שיח במתכונת דומה קימו על צפון-אפריקה ועל סוריה ולבנון.

□ ד"ר יפה בנימיני, הומור ורצינות ביצירתו הספרותית של פנחס פרח, ירושלים תשמ"ו, בהוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות בשיתוף משרד החינוך והתרבות המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, 68 עמודים.

פנחס פרח פירסם שני ספרי פרוזה, המתאימים לבני נוער, וחמישה קבצי שירה. נתפרסם במיוחד ספרו 'לא נודעו עקבותיהם', על חיי ראשוני העולים מפרס וצאצאיהם, המבוסס על קורות משפחתו של המחבר. ד"ר בנימיני דנה בפירוט בספריו ובשיריו של פרח ומוסיפה להם הערות מתולדות. ספרה, הכולל גם מבחר משירי המחבר, עשוי לסייע למורים ולמחנכים.

□ נסים קריספיל, ילקוט הצמחים — אותיות ט-מ, צמחי הרפואה והתועלת של ארץ-ישראל: תיאור, פולקלור, מתכונים בלעדיים ותושיית שדה, ירושלים 1985, הוצאת כנה, עמודים 340-741.

כרך של מדריך צמחי-הכר בארץ-ישראל ובו פרטים על 37 צמחים: תיאוריהם, איזכוריהם בספרות ישראל לדורותיה ובספרות העמים, שימושיהם לרפואה, לאכילה, לשתיה ועוד. התיאור מלווה לקט מן הפולקלור על צמחים אלה ומתכונים שלהם הרווחים בעדות ישראל. הספר כולל עזרים שימושיים רבים, וכן איורים ותצלומים בצבע בעיצוב הדור.

ספרות

□ דוד בן שמור, אהבה ואיבה, תל-אביב תשמ"ו, הוצאת אפקים, 110 עמודים. פרסומו של סיפור זה יש בו משום תגלית. המחבר, יליד תימן, עלה לארץ בתרע"א, בהיותו בן 7, והתיישב עם הוריו בנחליאל. היה רב ומקובל, עסק בתורת הסוד ועם זאת היה איש עבודה

רצף) ואיש ציבור (שימש כמזכיר נחליאל). הסיפור נכתב בשנת 1930 וכתב-היד נתגלה רק באחרונה. לבד מסיפור זה כתב סיפורים ושירים, שיפורסמו בכרך נוסף. לפנינו אפוא סופר ראשון, או בין הראשונים, בקרב יהדות תימן, שכתב סיפורת בת-זמננו. הסיפור – על בת תימן המושכת אליה צעיר תימני תם ובר-לבב ואחר-כך משרכת דרכיה ונוטשת אותו – כתוב מתוך מגמה דידאקטית מוסרנית מובהקת. דיון במאפיינים של הכתיבה: הלשון, הדמויות, האירועים והקמפוזיציה מחייבים יריעה רחבה יותר. הקדימו מבואות: שלום מדינה (עורך הספר) ויוסף לחוח-הלוי.

□ ורדה שילה, סיפורי זאכו – מבחר סיפורי כורדיסטן, ירושלים תשמ"ו, 74 עמודים. 13 סיפוריים אשר מקורם בקהילת זאכו (כורדיסטאן העיראקית) והיו מסופרים בלשונם (ארמית-יהודית חדשה). ורדה שילה תירגמה את הסיפורים לעברית, כדבריה: 'בדרך הנאמנה לשפה ולסלנג שקיים בה', והיא מוסיפה, כי 'הסיפורים לא הועלו מעולם על הכתב'. חסר אפוא מדעי שהיה מבסס קביעה זו.

זכרונות

□ שלום בני משה, דור לדור יספרו – פרקי חיים בתימן ובארץ, בעריכת שמעון גרידי, תשמ"ה, הוצאת המחבר, 304 עמודים.

הפרקים הראשונים בספר מתארים את קורות המחבר בתימן. אנו למדים על היהודים בקהילת גחוזאן שבעיר אלנאדרה באזור עמאר (בדרום תימן), אשר חיו באזור משופע במים ועתיר יבולים חקלאיים, ואורח-חייםם ויחסיהם עם שכניהם היו שונים מאלה שבאזורים אחרים. בהמשך מתארים נדודי המחבר בערים אחרות, לרבות צנעא, שבה היה עד ראיה למרד נגד האמאם יחיא (1948), וכן תלאות עלייתו לארץ, עם נערים חסרי-כל כמוהו שעשו דרכם ברגל לערן. לבסוף מתארים לבטי התערותו בישראל ועבודתו במכון וולקאני, לרבות חידושיו בתחום גידולי מספוא. ראויים לציון פרקי הספר על תימן, המביאים פרטים על קהילות ועל אירועים, שהידועות עליהם מעטות.

כתבי-עת

□ ת' אלכסנדר וג' חזן-רוקם (עורכים), מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ט (שבת תשמ"ו), הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, XI + 108 עמודים. עשרת השבטים והסמבטיון שימשו מושא לרבדים הרבה של הספרות העברית. על עיסוקה של ספרותנו החדשה בהם דן שמואל ורסס במאמרו בחוברת זו. במאמר אחר עוסקים עמוס מגד והרווי גולדברג בסיפורו של צדיק והווייתו החברתית בשולי הרי הריף שבמארוקו הספרדית. תמר אלכסנדר כותבת על ספרו (באנגלית) של אנדרה אלכאז על אודות סיפוריים של היהודים הספרדים בקאנאדה. עוד בחוברת: על הלצות על אודות היהודים בספרות הרומית; ועל 'קטינא כל-בר' לח"נ ביאליק.

□ M. Ashkenazi and A. Weingrod (eds.), *Israel Social Science Research*, Vol. 3, Nos. 1-2 (1985), Ben-Gurion University of the Negev, Beer-Sheva, 139 pp. חוברת מיוחדת של כתבי-עת זה, על יהודי אתגופיה וישראל, ובה 10 מאמרים. שני מאמרים דנים בתולדותיהם באתיופיה: ס' קפלן – על ההקשר האתיופי (נוסח ראשון של המאמר פורסם בפעמים 22) ג' אבניק – על התיווך התרבותי (בעיקר בתיספור ישראליים) עם העדה באתיופיה. שמונה מאמרים עוסקים בבעיות קליטה והתערות של יהודי אתיופיה בישראל: על בעיות לשון (ר' שנלר), סמלים יסודיים בזהותם (ח' רוזן), אי-הכנות בין-תרבותיות (ג' בן-עזר), בעיות של צבע-עור וזהות בקרב הילדים (ש' מוניץ, ב' פריאל, א' הניק), תדמיותיהם בקרב קבוצות שונות (מ' אשכנזי), דפוסי הסתגלות של ילדיהם לתרבות ישראלית (ת' דותן), התהליך הדו-סטרי של קליטתם (ס' ניומן) ודפוסי קליטה בשנות ה-50 המשתקפים בקליטת יהודי אתיופיה (ג' הלפר).

□ *Les Temps Modernes*, No. 474 (Janvier 1986). גם הירחון הפאריסאי 'לה טן מודרן' (מיסודו של ז'פ סארטר) מקדיש את רוב החוברת של יאנואר 1986 (8 מתוך 12 מאמרים) ליהודי אתיופיה, והדיון הוא לרוב מהיבט אקטואלי-פובליציסטי. בין המשתתפים: סטיבן קפלן, שושנה בן-דוד, חיים רוזן, דניאל פרידמן.

ה'תנועה השבתאית במרוקו' – בכתביעת בערבית

כתביהעת 'אל-פתחאב אל-מגריבי', היוצא לאור ברבאט שבמארוקו פירסם מאמר-ביקורת מקיף, בן 7 עמודים, על הספר 'התנועה השבתאית במרוקו' מאת אליהו מויאל (תל-אביב תשמ"ד, היוצאת עם עובד). מחבר המאמר, אחמד שחלאן, עוקב אחר סדר-העניינים כמובא בספר ונוטה להדגיש את הצד האינפורמטיבי, עד כדי ציון מפורט של שמות רבנים וקהילות שונות. כיוון זה עשוי לרמוז על מידת קרבתו הלימודית לנושא הנדון, אך ודאי הוא שמגמת הכותב היתה לסייע לקורא שאינו מצוי בלשון העברית להתוודע מקרוב אל ההתרחשות ההיסטורית הנדונה בספר זה. כך למשל, בהערת המבוא המבקשת להבהיר את המושג 'משיח', מקביל אותו שחלאן ל'מהדי' הידוע בהיסטוריה של האסלאם. ככלל, נאמן כותב המאמר לכתוב בספר הנסקר, גם במקומות שהוא סוקר בהם את מכלול היחסים בין השלטון המוסלמי לקהילה היהודית במארוקו וגם בתיאור היחסים הפנימיים בחברה היהודית בין תומכי השבתאות למתנגדיה – עניינים שהם מועדים לכתובה מגמתית. שחלאן מדגיש לחיוב את העובדה, שהספר מושתת על מיגוון רחב של מקורות ושמחבר השכיל, לדעת הסוקר, לקשור בין מגמות ונסיבות שמקורן בחברה היהודית ובין התפתחויות פוליטיות, חברתיות וכלכליות במארוקו, שהיוו קרקע לקליטת השבתאות בארץ זו בתקופה הנדונה.

את עינו של קורא ישראלי צד קטע מסיכום דברי הסוקר, המתייחסים להשפעת הספר הנדון על כיווני המחקר ההיסטורי במארוקו, וראויים הדברים להיות מצוטטים. להלן דברי שחלאן (המתורגמים מערבית) בקטע זה:

[הכותב] העשיר את ספרו בתיאורים ובמקורות חשובים מאוד. כמורכב המריצה אותנו קריאתו לערוך ביבליוגרפיה עברית מפורטת יותר שעניינה נושא המגרב, כדי לאפשר להיסטוריון המארוקאי בן-זמננו לחקור לפיה.

מקורותיה [של הביבליוגרפיה] מסתמכים על הקדמות ומבואות לספרי ביאור [יתפסיר] תורניים, תלמודיים וקבליים. ספרות הלכתית [פקהייה], ספרות חוק [תשריעייה], פסקים [פתאוי] ופיוטים, בין שמקורות אלה בעברית או בערבית מארוקאית, וכן ספרות על רבנים [ביוגראפיות?] וספרות מחקר היסטורית.

חשיבותם של מקורות אלה מתגלה בכך [שהביבליוגרפיה] אינה מצטמצמת רק בנושא המעצמות הגדולות. אדרבא, מקורות אלה שואפים לעסוק בחיי היום-יום וכפרטים הקטנים המתייחסים אליהם. בשל קוצר היריעה כאן אנו עתידים לפרסם את הביבליוגרפיה במקום אחר.

עד כאן מדברי הסיכום של שחלאן. נראה שראוי להסב את תשומת-לב הקורא הישראלי למאמר בכללו ולסיכומו במיוחד. אוסיף עוד, כי מאמר הביקורת הנדון הובא לידיעתי, באדיבות מחבר הספר, א' מויאל, שקיבלו לפני זמן-מה מפרופ' ח' זעפרני. איני יודע מי הוא אחמד שחלאן ומה טיבה של הכמה המדעית שבה נתפרסם מאמרו.

צבי קרגילה

□ Sermon and Homily — Between East and West

Dr. Ya'akov Elbaum points out the reasons that homiletic literature has been ignored, the sub-categories of this genre, the possibility of using it as an historical source and the element of novelty required in the sermons.

Dr. Elbaum lectures on Hebrew literature at the Hebrew University of Jerusalem.

□ Communal Leaders in North Africa — Figure and Image — Literary Composition as an Historical Source

Dr. Menahem Ben-Sasson points out the limitations of using stylized, literary texts as historical sources, stressing the possibility of drawing conclusions from exceptions to the accepted patterns. Examples are presented from texts regarding two figures of the eleventh century Maghreb.

Dr. Ben-Sasson lectures on Jewish history at the Hebrew University of Jerusalem.